

Список використаних джерел

1. Салата Г. В. Історія науки і техніки у проблемному полі біографічної реконструкції біокультурної антропології: професор Л. Д. Проскурjakов (1856–1926 рр.) / ІДЕЯ І ДІЯ: погляд Ф./П./С./: колективна монографія: / За заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева / Г. В. Салата. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С.129–141.
2. Салата Г. В. Професор Л. Д. Проскурjakов (1858–1926 рр.): хронологічна ретроспектива життя та діяльності / Г. В. Салата // Історія науки і техніки: Збірн. наук. праць / Гол. ред. О. Я. Пилипчук. – 2017. – Вип.10. – С.70–77.
3. Салата Г. В. І. П. Прокоф'єв – інженер шляхів сполучення, вчений у галузі механіки та мостобудування (до 140-річчя від дня народження) / Г. В. Салата // Емінак: науковий щоквартальник. – 2017. – №2 (18) (квітень–червень). – Т.2. – С.119–124.
4. Салата Г. В. Внесок М. М. Філоненка–Бородича (1885–1962 рр.) у теорію пружності та теорію міцності / Г. В. Салата // Питання історії науки і техніки. – 2017. – №2. – С.84–92.
5. Салата Г. В. Академік Євген Оскарович Патон як представник науково–технічної школи професора Л. Д. Проскурjakова / Г. В. Салата // Історія науки і біографістика: електрон. наук. фахов. вид. 2017. – №3. – URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-3/14.pdf>

References

1. Salata G. V. Istorija nauky i tehniky u problemnomu poli biografichnoi' rekonstrukcii' biokul'turnoi' antropologii': profesor L. D. Proskurjakov (1856–1926 rr.) / IDEJA I DIJA: pogljad F./P./S./: kolektivna monografija: / Za zag. red. O. A. Ivakina, D. V. Jakovleva / G. V. Salata. – Herson: Vydavnychij dim «Gel'vetyka», 2017. – S.129–141.
2. Salata G. V. Profesor L. D. Proskurjakov (1858–1926 rr.): hronologichna retrospektyva zhyttja ta dijalnosti / G. V. Salata // Istorija nauky i tehniky: Zbirn. nauk. prac' / Gol. red. O. J. Pylypchuk. – 2017. – Vyp.10. – S.70–77.
3. Salata G. V. I. P. Prokof'jev – inzhener shljahiv spoluchennja, vchenyj u galuzi mehaniky ta mostobuduvannja (do 140-richchja vid dnja narodzhennja) / G. V. Salata // Eminak: naukovyj shhokvartal'nyk. – 2017. – №2 (18) (kviten'–cherven'). – T.2. – S.119–124.
4. Salata G. V. Vnesok M. M. Filonenka–Borodycha (1885–1962 rr.) u teoriju pruzhnosti ta teoriju micnosti / G. V. Salata // Pytannja istorii nauky i tehniky. – 2017. – №2. – S.84–92.
5. Salata G. V. Akademik Jevgen Oskarovyh Paton jak predstavnyk naukovu–tehničnoi' shkoly profesora L. D. Proskurjakova / G. V. Salata // Istorija nauky i biografistyka: elektron. nauk. fahove vyd. 2017. – №3. – URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-3/14.pdf>

Salata H. V., PhD in History, Department of Social Communications and Information Sciences, Assistant Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), salaty@bigmir.net

**Historical and scientific analysis of life and activity
L. D. Proskuryakova (1858–1926) and his scientific
and technical school in the context of the development
of domestic bridge engineering and architecture**

The publication attempts to reconstruct the contribution of L. D. Proskuryakov (1858–1926) and his scientific and technical school to the development of domestic bridge construction and architecture.

Keywords: history of science and engineering, history of railroad transport, national bridge building, structural mechanics, architecture of bridges, scientific and technical school, L. D. Proskuryakov.

* * *

УДК 94:323.281(477)«1941/1944»

Терентьев М.,
здобувач кафедри етнології та краєзнавства,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
chaykoolya@ukr.net

**Турбота селян України про воїнів Червоної армії
на окупованій німецьким вермахтом території
(1941–1944 рр.)**

Вивчається питання щодо надання українським селянством допомоги воїнам Червоної армії, які потрапили до німецького полону та переховувалися

від ворога: допомога продуктами харчування, одягом, піклування про поранених, хворих.

Ключові слова: Україна, українські селяни, військовополонені, сталінізм, німецький окупаційний режим, концтабори.

Становище українського селянства в умовах окупаційного режиму не знайшло достатнього висвітлення як у радянській так і сучасній вітчизняній історіографії. Якщо в початковий період війни селяни, переважно, сприймали німців як своїх визволителів, пам'ятаючи геноцид сталінського режиму 1932–1933 рр., то згодом вони розчарувалися в «новому порядку» окупантів. Варто зазначити, що німецько–радянська війна не змінила сутність комуністичного тоталітарного режиму у ставленні до українського народу, особливо непокірних селян. Згодом селяни чинили опір ворогу всупереч твердженням сталінських ідеологів про те, що його організувала комуністична партія. Комуністичний режим тільки намагався перехопити ініціативу в керівництві партизанським рухом, саботажем, підпільною боротьбою, зокрема й селян, які виступили проти військової, економічної та ідеологічної політики нацистських окупантів [29, с. 196].

У даному контексті важливо показати роль і місце сільського населення у врятуванні й наданні допомоги воїнам Червоної армії, які потрапили до німецького полону чи переховувалися від ворога у ході війни. Селяни зі співчуттям, жалем, характерним українцям, загалом сприйняли їх горе, відчай, виснаження від голоду, холоду, поранень, смерть, зокрема у німецьких концтаборах.

Напередодні німецько–радянської війни гітлерівськими фахівцями був розроблений «План голоду», згідно якого продовольство із СРСР, особливо з України мало розподілятися з початку солдатам вермахту і населенню рейха, залишки мешканцям окупованих міст, а вже в останню чергу військовополоненим. Поставки продовольства з Німеччини були майже призупинені, а Г. Герінг видав розпорядження, згідно якого солдати вермахту мали харчуватися за рахунок селян. Фактично офіційно не було передбачено будь–якого забезпечення продовольством, елементарним житлом, медичною допомогою військовополонених. Пайок для них був нижче рівня виживання, але здебільшого його не видавали. У таборах бранці їли все, що тільки могли знайти: траву, кору, листя. Є дані про випадки канібалізму, що німецькі провідники трактували як нижчий рівень радянської цивілізації [26, с. 237].

Однак, як показали реалії, обмежена кількість продовольства, що виділялося на харчування радянських полонених, не могло задовольнити навіть частково їх потреб. Фактично від голодної смерті помирала понад половина бранців. Заданими В. Короля у гітлерівських концтаборах в Україні, Німеччині й інших країн Європи загинуло 4 700 тис. радянських військовополонених із загальною чисельністю 6 300 тис. [16, с. 6, 64, 160–161].

Гітлер та його оточення, порушуючи міжнародні правові норми, ставилися до радянських військовополонених з небаченою жорстокістю, відхиляючи навіть думку про полон солдатів вермахту Червоною армією і відповідне ставлення до них. Варто зазначити, що у Сталіна був подібний погляд на це питання: бійці Червоної армії не повинні були ні відступати, ні здаватися у ворожий полон живими.

Ці настановивпливали із сталінської наступальної доктрини, що її сповідували збройні сили СРСР.

На страшні муки і страждання залишила влада понад 41,3 млн. українців, із яких 27,3 млн. були селяни [20, с. 9]. Працівники сільського господарства становили абсолютну більшість із 3 185 тис. мобілізованих до діючої армії протягом другої половини 1941 – першої половини 1942 р. [19, с. 57]. Жорстокість і ненависть Сталіна до українського народу, й зокрема селянства, стали основною причиною найбільших його втрат у війні.

Військова політика диктатора була малоефективною, а горя і страждань воїнам, їх сім'ям і загалом громадянам України завдала багато. Наприкінці 1941 р. німцями було захоплено в полон 3,3 млн. воїнів, із них у боях за Україну понад 1 млн. [34, р. 427].

«На початку 1942 р. українська земля була окупована ворогом. Понад два мільйони нещасних синів України блукають у прифронтовій смузі, щоб перейти до нас» – пише О. Довженко в щоденнику 29 травня 1942 р. [5, с. 167]. Натомість, Державний комітет оборони замість того, аби зробити все, щоб хутчіш кинути їх у бій, об'явив їх державними злочинцями і відправив у спеціальні табори фільтрації для «викриття» зрадників, шпигунів, диверсантів, дезертирів, панікерів, боягузів та їх жорстокого покарання. Навіть кореспондент фронтової газети, поет Є. Долматовський – «... типічний зразок холодного, самозакоханого абсолютно антинародного хлюста...», витвір виховання привілейованих артековських комсомольських вундеркіндів..., збирався після війни розстріляти мільйон українців...» «за зраду». «Боже мій, – занотує 26 червня 1942 р. О. Довженко, – скільки нещастя народу принесли наші тупоголові воєначальники, і скільки ще принесуть» [5, с. 193, 206].

Відповідні штаби головного командування вермахту, тилові служби, спеціальні війська неготові були охороняти, забезпечувати утримання мільйонів полонених воїнів Червоної армії. Дозрівання урожаю 1941 р. на окупованих територіях змусило керівництво рейху залучити військовополонених до збору урожаю. Головнокомандувач групою армій «Південь» 18 липня 1941 р. видав наказ про звільнення солдатів німецької, латиської, литовської, української національностей, за умови що вони будуть працювати в сільському господарстві. Наказом регламентувався порядок звільнення з таборів: старости сіл мали дати начальству характеристики полонених і заручитися заявою громади, що звільнені не будуть займатися антинімецькою партизанською діяльністю, а працюватимуть на користь рейху; полонені отримували відпускні документи в яких вказувався маршрут пересування, термін прибуття додому; обов'язкова реєстрація в окупаційних органах влади [24, с. 119].

Командування сухопутних військ вермахту стурбоване тим, що частина врожаю в Україні не була зібрана вчасно, 25 грудня 1941 р. наказало штабу групи армій «Південь» «звільнити військовополонених української національності» для використання їх на сільськогосподарських роботах з кількох концтаборів, що знаходились в зоні контрольованої нею. В наказі містилися певні обмеження зокрема про те, що відпускати лише тих, хто вказував конкретне місце проживання їх родичів і що вони за них ручаються.

Звільнення окупаційною владою певної кількості радянських військовополонених із жахливих концтаборів врятувало їм життя. Вони повернулися до своїх сімей, працювали в сільському господарстві, на переробних підприємствах, забезпечуючи себе продовольством, одягом, взуттям. Поранені й хворі за допомогою селян ставали на ноги, включалися у виробничі процеси. Чимало їх під впливом переможних дій Червоної армії вели підпільну боротьбу, воювали у партизанських загонах.

Селяни прагнули будь-якою ціною звільнити своїх рідних, сусідів, односельчан з концтаборів, свідчили за тих, кого й не знали, шукали допомогив окупаційних органів влади, у складі яких працювали місцеві люди.

Одним із найважливіших питань, від вирішення якого залежало виживання військовополонених, було забезпечення їх продуктами харчування. Варто лише нагадати що нацисти взяли на озброєння ефективний засіб знищення радянських бранців голодом, зокрема для подолання опору, протестів збоку останніх. Американський журналіст У. Ширрер писав, що німецька армія не могла приділяти належної уваги величезній кількості взятих у полон червоноармійців, натомість командування і не вживало на цей рахунок жодних зусиль. За його даними, два мільйони військовополонених загинуло в німецькі в неволі від голоду, холоду, хвороб. Їх зумисно морили голодом, залишивши на морозі в люту, сніжну зиму 1941–1942 рр. [33, с. 342–343].

Після захоплення в полон майже всього особового складу Південно-Західного фронту разом з госпіталями і лазаретами, на полях боїв залишилися десятки тисяч поранених бійців і командирів. У вересні 1941 р. селяни Кучакового Бориспільського району Київської області винесли з оборонних боїв під Києвом близько 500 тяжко поранених бійців і командирів. Зокрема, В. Дворник, О. Лукаш, Г. Лукаш, І. Гладченко, Г. Литвиненко, О. Лігуста багато інших під керівництвом директора місцевої школи О. Білика власним і колгоспним гужовим транспортом дві доби перевозили поранених до сіл і розподілили їх серед колгоспників. У своєрідний госпіталь були перетворені три шкільні будівлі та інші громадські приміщення. Завідувачка сільським медпунктом фельдшер Е. Горунович організувала з жінок і дівчат сандружину, яка допомагала військовим медикам у лікуванні й догляді поранених. Селяни Кучаковою навколишніх Артемівки, Сушівки, Лебедина, Малої Стариці забезпечували їх продуктами харчування, переховували від окупантів, а після одужання переправляли за лінію фронту і в партизанські загоны. У 1985 р. село Кучаковеза порятунок поранених червоноармійців і командирів напередодні 40-річчя перемоги було нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР [22, с. 201].

Мешканці с. Борки Устерського (нині Козелецького) району Чернігівщини після відступу радянських військ винесли з поля боїв 14 поранених воїнів, розмістили їх у своїх домівках, лікували, харчували, переправляли до партизанських загонів. Селяни передали партизанам за період ворожої окупації 40 коней, 300 ц. хліба, 50 ц. м'яса, інших продуктів. У партизанських загонах воювали з ворогом 20 мешканців села [32, с. 218].

Селяни Стовп'яг Переяславського району Київщини, згадає Д. Хмельницький, надавали допомогу полоненим

гнаних окупантами до Київських концтаборів, військовим, які пробіралися до лінії фронту. Останніх приймали на ночівлю, давали цивільний одяг, харчі в дорогу. Сільські старости й поліцаї не наважувалися видавати селян, хоча знали що за надання допомоги військовим, німцями встановлене покарання – розстріл. Восени 1941 р. в селіу будівлі свинарної ферми колгоспу окупанти влаштували тимчасовий табір для 200 військовополонених, багато з яких були поранені й хворі. Селяни всупереч забороні, допомагали їм харчами, одягом, ліками. Половина бранців померла від тифу, решту німці переправили до Дарницького концтабору. Окремі військові, які уникнули полону, осідали в селах, допомагали селянам в сільськогосподарських роботах та кустарних промислах [30, с. 43].

Справжня трагедія розігралася в південно–східних областях України, де війська Південного фронту чинили опір ворогу. Внаслідок поразок в оточення потрапило сотні тисяч воїнів. Десятки тисяч їх були поранені, хворі, голодні, виснажені. Письменник, військовий кореспондент С. Долматовський, який теж потрапив у німецький полон в Новопраському районі на Кіровоградщині, залишив свідчення про ті жахливі події. Селяни Підвисоцького, Кам'янки, Копенкуватого, Небелівки, Тернівки та інших сіл взяли під свою опіку і захист від ворога тисячі поранених і хворих воїнів. Вони готували всілякі відвари для лікування поранених і хворих дизентерією, приносили продукти харчування. У сільському клубі Підвисоцького військові облаштували госпіталь, а селяни навколишніх сіл надавали посильну допомогу близько 2200 пораненим. 7 серпня 1941 р. до клубу увірвалися окупанти, які почали знущатися над пораненими, виявляти комісарів, офіцерів, євреїв. На їх захист став військовий лікар 3–го рангу Танцюра, вдаривши одного з німецьких солдатів, його тут же розстріляли [6, с. 207]. Навіть за такої ситуації, згадує військовий лікар 44 дивізії Г. Угров, яка потрапила в оточення, жінки Підвисоцького йшли до госпіталю з продуктами харчування, водою в глечиках і відрах. Німецькі охоронці відганяли їх, б'ючи прикладами.

Колону кілька тисяч полонених було доправлено пішки до сумнозвісного концтабору «Уманська яма», який був розташований у глиняному кар'єрі цегельного заводу. Важко поранених вбивали. Впродовж усього шляху з Кіровоградщини до концтабору селяни супроводжували полонених, намагалися підтримати харчами виснажених, знесилених, поранених, голодних, хворих, роздягнених, босих. Вони ставили на узбіччі відра, бідони, джжки з водою, сало, м'ясо, масло, варену картоплю, все що мали. Німецький конвой перешкоджав брати харчі, перевертав посудини з водою, розкидав, топтав продукти, безладно стріляв, однак люди не розходилися. Селяни все прибували з навколишніх районів, шукали своїх, сподівалися хоч щось дізнатися про рідних: чоловіків, батьків, синів, братів. В «Уманській ямі» ворог утримував понад 30 тис. бійців і командирів, багато було поранено, хворих без медичної допомоги, усі вони були виснажені довгим переходом, голодні й холодні [6, с. 159, 161].

Полонених розміщали на птахофабриці й території цегляного заводу просто неба. Німці не тільки прогудувати не могли, а й не хотіли і не знали де розмістити їх, згадував бранець А. Патронніков. І тоді

їх силоміць заганяли в кар'єр, де раніше брали глину. На дні кар'єру залишалися калюжі після дощу. Нещасні кидалися до води, падали і вмирали в калюжах, не маючи сил вибратись з них [24, с. 308].

У жахливих умовах перебували полонені концтабору поряд з парком Софіївка, серед яких чимало було поранених. Німці не заходили до них, боялися – це був ад: медикаментів і перев'язувальних матеріалів не було, на тисячу чоловік один стерильний бинт в день, кров, гній, на підлозі під ногами тріщали воші. За листопад і грудень 1941 р. із 2317 чоловік померло 948. Завдяки допомозі місцевого населення деякій частині полонених вдалося вижити, – згадував полонений лікар Г. Уваров [6, с. 211].

Влітку 1941 р. у боях за Донбас чимало бійців і командирів Червоної армії залишилися в тилу німецьких військ. Селянка хутора Федорівка Харцизького району Сталінської області. Ф. Мясичева та її онука Н. Сопко організували групу жінок, які збирали продукти харчування, готували і передавали їжу військовополоненим Іловайського концтабору. Підкуповуючи охорону, що складалася із словаків, вони допомогли втечі з полону понад 100 воїнам. Мясичева залучила до підпільної діяльності головного лікаря Іловайської лікарні Т. Тріля, який обладнав у лікарні спеціальне тифозне відділення, деполоненими надавали медичну допомогу, забезпечували підробленими документами і переправляли через лінію фронту [4, с. 129].

Мешканець с. Бойове Волноваського району Сталінської області М. Марковський переховував поранених бійців П. Бабича, Д. Охрименка, А. Телегіна. Він діставав їм медикаменти, з допомогою селян забезпечував продуктами харчування, одягом, взуттям тощо. Після одужання червоноармійці перейшли лінію фронту, у складі регулярних військ брали участь в боях з німецькими загарбниками [13, с. 227].

У своєрідні підпільні лазарети перетворилися будинки селян Олександрівки Сталінської області. Молоді мешканки села А. Івченко, Е. Щербак, Корольова, Н. Рашевська, М. Мартинова, С. Ісаєва винесли з полів боїв, перевезли і розмістили в хатах комісара полку Ф. Козенюка і 20 поранених бійців й командирів. Вони ділилися з ними мізерними запасами продовольства, збирали перев'язувальні матеріали, доглядали поранених. Після одужання воїни переходили лінію фронту і все своє життя були вдячні селянам за спасіння їх життя [11, с. 32].

Опір ворогу чинили мешканці с. Лозоватки Криворізького району Дніпропетровської області, де гітлерівці встановили «новий порядок», почали грабувати й розстрілювати населення. Вони саботували накази окупантів, надавали допомогу військовополоненим, годували, лікували, сприяли їх втечі з концтабору, розташованого в селі. Колгоспниця А. Смільчак, ризикуючи життям переховувала і вилікувала 20 радянських бійців, за що була нагороджена орденом Вітчизняної війни 2–го ступеня [12, с. 330]. Трьох поранених радянських офіцерів врятували, ризикуючи життям, мешканки селища шахти «Никанор» Перевальського району області Т. Хорольська і медсестра М. Удоденко. Вони садовою пилкою без наркозу ампутували руку офіцеру К. Володимирському, коли у

нього почалася гангрена. Ціною власного життя і життя своїх дітей М. Бірюкова врятувала 6 воїнів [15, с. 39].

Посильну допомогу воїнам Червоної армії, які втекли з німецьких таборів і переховувалися у Голованівському лісі на Одещині, нині Кіровоградська область, селяни навколишніх сіл. Колгоспник Красногірки С. Лужанський надав притулок пораненому офіцеру І. Лісняку, забезпечивши його медикаментами, продуктами харчування, налагодив зв'язок з партизанами Ф. Андрусенком і С. Бондаренком та червоноармійцями, які переховувалися в Голованівському лісі і довколишніх селах. За його ініціативою був сформований партизанський загін «Південний», якому місцеві селяни передавали продовольство, одяг, а також знайдену на полях боїв зброю, боєприпаси. Мешканці сіл Ємилівка, Розкішне, Свирневе О. Побережець, Ф. Петренко, М. Гомонько ремонтували в кузнях пошкоджену зброю. Партизани «Південного» зривали плани нацистів у пограбованні сільського господарства. У липні 1943 р. вони підірвали потяг на ділянці Межирічка – Перегонівка, захопили в с. Краснополля склади із зерном і роздали його селянам [10, с. 90].

У с. Вереміївка Кременчуцького району на Полтавщині в оточення потрапили тисячі бійців і командирів Червоної армії. Чимало з них було поранено, бійці страждали без води, їжі, медичної допомоги. Військовий юрист Л. Силінспільно з селянами облаштував своєрідний підпільний госпіталь. Понад 300 полонених до весни 1942 р. знаходилися під опікою місцевих жителів, отримували необхідну допомогу. Завдяки мужності старости хутора Пінчуки Козельщанського району Полтавської області Д. Пінчука, восени 1941 р. було врятовано життя 232 в'язнів двох Кременчуцьких концтаборів [25, с. 309].

Червоноармійці П. Сергеев і О. Дивенпиркст через багато років по війні згадували про оточення і полон на Черкащині, про те як окупанти залишили поранених помирати, а їм на допомогу прийшли селяни із сіл Золотоніського району. Вони забрали поранених до своїх хат, годували, лікували як своїх рідних синів. Староста села М. Хорощун сприяв бійцям організувати підпільну патріотичну групу, яка дістала радіоприймач, приймала повідомлення про події на фронті та розповсюджувала їх серед населення, організувала саботаж сільсько-господарських робіт, здачу продовольства, одягу, взуття для окупаційних військ [9, с. 59]. Мешканець с. Ладизинка Уманського району З. Власюк у серпні 1941 р. врятував життя тяжко пораненому командирі ескадрильї І. Горбунову, літак якого був збитий над окупованою ворогом територією. Подібний подвиг здійснила селянка М. Зайченко з Високих Батраків Кіровоградського району. Майже всі жителі села знали про те, що її родина переховувала і лікувала воїна, але ніхто не видав патріотів окупантам [14, с. 585].

Селяни Ворошиловградської області з початком бойових дій надавали допомогу пораненим, хворим червоноармійцям, які залишилися в тилу після відступу радянських військ. Восени 1941 р. мешканець с. Кримське Слов'янського району Я. Безкровний разом із медичними працівниками винесли з поля бою і переховували поранених червоноармійців. Він забезпечив їх продовольством, одягом, перев'язувальними матеріалами [8, с. 168].

Тисячі полонених гинули не лише від голоду, хвороб, виснаження, але й від холоду, знаходячись довгі тижні і місяці під дощами, снігами, в люті морози. Згідно наказів вермахту вони не забезпечувалися одягом, взуттям, постільними речами. Навпаки, з них у першу чергу німці знімали взуття, теплий одяг, білизну. У штабі 234 піхотного полку 56 дивізії ще до війни 6 червня 1941 р. було видано наказ «Про принципи постачання на східному просторі», в ньому йшлося про наступне: «На забезпечення одягом не розраховувати. Тому особливо важливо знімати з військовополонених придатне взуття, негайно використовувати увесь придатний одяг, білизну, шкарпетки та ін.» [23, с. 115].

Про жахливий стан військовополонених йшлося у доповіді оберквартирмейстера 17 армії групи армій «Південь» від 25 листопада 1941 р. Захоплені в полон десятки тисяч червоноармійців працювали на обслуговуванні тилу німецьких збройних сил: на ремонті залізниць, шляхів, будівництві оборонних споруд. Харчування для них офіційно не було передбачено, продовольством забезпечувалися за рахунок місцевих ресурсів. Стан одягу військовополонених незадовільний, особливо взуття, спідньої білизни майже ні в кого не було. Внаслідок роботи в холодних умовах сотні полонених гинули. Померлих і розстріляних ховали готами, а їх одяг використовувався знову [27, с. 271–272]. Про масову смертність військовополонених у полоні свідчить лист інспектора з озброєння в Україні начальника озброєння вермахту генералу Г. Томасу від 2 грудня 1941 р., де зазначалося, що житлові умови, продовольче забезпечення, обмундирування і стан здоров'я військовополонених незадовільний. Смертність набрала великих розмірів і можна очікувати, що восени і взимку 1941–1942 рр. загинуть десятки і сотні полонених [21, с. 26–26].

У лютому 1943 р. Червона армія розгорнула наступальну операцію за звільнення Донбасу. На полях боїв 8-го кавалерійського корпусу залишилося немало поранених бійців і командирів, яких селяни Іванівського району доправили на лікування в районну лікарню. Працівники лікарні В. Полякова, В. Щербакіна, Л. Арєкіна за їх допомоги докладали зусиль для лікування воїнів. Вони збирали серед населення продукти харчування, одяг, медикаменти, паливо [17, с. 151].

У березні радянські війська визволили окремі райони Ворошиловградщини. Військове командування звернулося до населення надати допомогу пораненим бійцям і командирам госпітала. Понад 300 жінок і молоді Лозно-Олександрівського району збирали продукти харчування, годували й доглядали поранених, яких розмістили в своїх помешканнях, а також приносили полотна на перев'язувальні матеріали, теплий одяг, білизну, шкарпетки тощо. Командування військової частини в листі до місцевої влади зазначало, що «поранені ніколи не забудуть тієї турботи, яку виявили селяни, надавши допомогу й врятувавши життя бійцям і командирам» [7, с. 3].

У лютому частини Червоної армії в районі Синельникового на Дніпропетровщині, відступаючи залишили на полі бою багато поранених бійців і командирів. Місцеві підпільники й селяни організували порятунок воїнів, розмістили в приміщенні районної лікарні й хатах, збирали для них продукти харчування,

медикаменти, одяг. Патріотка Л. Єродіна часто візком перевозила із с. Зайцеве продукти, зібрані колгоспниками. Після одужання, підпільники за можливістю забезпечували їх необхідними документами, допомагали переходити лінію фронту [31, арк. 84].

У боях за визволення Харківщини на початку березня 1943 р. брали участь воїни чехословацького військового формування. Разом з місцевими жителями вони побудували потужні оборонні рубежі. Мешканки с. Соколове А. Карелова, Тетяна Глухова, Олексія Маковецьком, Михайла Ільченко та ін. із с. Артюхівка спільно з чеськими санітарами і лікарями врятували життя багатьом пораненим. Командир батальйону Л. Свобода тепло згадував про патріотів, які добровільно влилися в лави батальйону і мужньо билися з ворогом [28, с. 54]. Чимало подібних патріотичних вчинків здійснили селяни в період звільнення тимчасово окупованої території Сумщини. Молоді селянки Тростянецького району Л. Петренко і М. Кравченко впродовж 5 місяців переховували чотирьох радянських танкістів – Н. Роткова, П. Сидорова, П. Міхеєва і В. Борисова, військова частина яких потрапила в оточення. Не дивлячись на смертельну небезпеку, дівчата забезпечили їх продовольством, одягом, надали медичну допомогу. Після визволення району патріоткам за їх мужність радянське командування оголосило подяку [15, с. 38].

У серпні 1943 р. над окупованою територією України в повітряному бою, розстрілявши всі боєприпаси, радянський пілот Герой Радянського Союзу В. Д. Лавриненков таранив ворожий літак, а сам викинувся з парашутом. У несвідомому стані потрапив до полону, вдалося втекти. Подружжя Т. та І. Шевченки із с. Комарівка Переяслав-Хмельницького району Київської області тривалий час лікували його і пілота В. Корюкіна, переховували від нацистських карателів. Після одужання їх переправили до партизанського загону ім. Чапаєва, а згодом В. Д. Лавриненков повернувся в авіацію. За мужність і хоробрість, проявлені в боях з ворогом був нагороджений другою золотою зіркою Героя Радянського Союзу. Після війни служив на командних посадах у військах ППО [2].

Наприкінці вересня 1943 р. радянські війська форсували Дніпро і вели бої за звільнення Черкас. У тилу ворога на території Канівського, Ржищівського, Миронівського і Черкаського районів десантувалися 3–я і 5–а повітряно-десантні бригади. На допомогу десантникам прийшли підпільники, партизани, місцеві жителі, які розшукували по лісах парашутистів і направляли їх до партизанів, забезпечували продуктами харчування, переховували та лікували поранених. Мешканці с. Пісчальники Канівського району Київської області С. Ганенко та її сини Анатолій і Віктор тривалий час забезпечували продовольством 8 поранених воїнів, серед яких був капітан із штабу 3–ої бригади Микола Сапожников [18].

Селяни, користуючись тим, що в органах місцевої окупаційної влади були односельці, прагнули легалізувати не лише свої рідних, які повернулися до дому, а й бійців, що не вийшли з оточення і не були місцевими жителями. Тисячі врятованих сільським населенням військовополонених, оточенців, винесених з полів боїв поранених, вилікуваних у підпільних і легальних госпіталах, лазаретах при першій нагоді

переправляли за лінію фронту. Чимало бійців і командирів переховувалося в населених пунктах, ставали організаторами підпільних, саботажних груп і організацій, партизанських загонів.

Активна участь українського селянства в трагічній долі радянських військовополонених німецьким вермахтом була закономірною. Відомо, що особовий склад діючої армії здебільшого складався із селян, як у передвоєнні, так і воєнні роки. Завдяки праці селян, загнаних до колгоспів, збройні сили СРСР були забезпечені продуктами харчування, а промисловість – сільськогосподарською сировиною.

Внаслідок злочинних прорахунків і помилок Сталіна, його найближчого оточення, до полону потрапили мільйони рядових червоноармійців і командирів різних рангів і звань. Сотні тисяч із них були поранені, залишилися на полях боїв, загнані нацистами до концентраційних таборів, де масово помирали від ран, голоду, холоду, без медичної допомоги. Населення України, зокрема селянство, прагнуло надати необхідну допомогу бранцям першочергово продовольством, одягом, взуттям тощо. Чимало військових після визволення із таборів і одужання за сприяння селян боролися з ворогом у партизанських загонах, перейшли лінію фронту і поповнили лави Червоної армії.

Вагомий внесок селян у збереженні життя військовим шляхом влаштування підпільних госпіталів, лазаретів, забезпечення їх усім необхідним для виживання в умовах окупаційного режиму. Ця діяльність була виявом щирого, доброзичливого, співчутливого ставлення їх до військових, більшість яких належали до сільського прошарку радянського суспільства. Усі вони пройшли випробування сталінською тоталітарною системою, терором голодом, репресіями, масовими ув'язненнями у таборах ГУЛАГУ. Воїни Червоної армії, потрапивши в німецькі концтабори, були приречені померти від голоду, холоду, насильства й важкої праці, відсутності медичної допомоги. І лише завдяки допомозі населення, зокрема селян України, частині їх вдалося вижити.

Список використаних джерел

1. Андрушак О. В., Баран К. В., Блануца А. В. та ін. Історія українського селянства. Нариси в 2–х т. Т.2. – К., 2006. – С.211.
2. Вечірній Київ. 1945. – 8 травня.
3. Вологонов Д. А. Триумф і трагедія. Политический портрет И. В. Сталина. Кн.2. – Кемерово: Кемеровское кн. изд., 1991.
4. Герои подполья: О подпольной борьбе советских патриотов в тьму немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. – Сб. статей. Вып.1. – М.: Политиздат, 1970.
5. Довженко О. П. Щоденникові записи 1939–1956 (укр. та рос. мовами). – Харків, 2008.
6. Долматовский Е. А. Зеленая брама. Документальная легенда об одном из первых сражений Великой Отечественной войны. – М.: Политиздат, 1985.
7. Доннер Я. Обыкновенная история // Советская Украина. – 1943. – 29 апреля.
8. Емченко Г. На Луганщине // Герои подполья: О подпольной борьбе советских патриотов в тьму немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. – Сб. статей. Вып.2. – М.: Политиздат, 1970.
9. Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). Документи. Спогади. Статті / Упорядн. Г. М. Голиш, М. Ф. Пономаренко. – Черкаси: «Відлуння плюс», 2000.
10. Зотов М. Наперекір смерті. – Одеса: Маяк, 1966.
11. Івченко Н., Перезовний Н. Подпольный госпиталь // Правда Украины. – 1975. – 8 января.

12. История городов и сел. Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Наукова думка, 1970.
13. Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область. – К.: Наукова думка, 1970.
14. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область. – К.: Наукова думка, 1972.
15. Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні (1941–1945) // Український історичний журнал. – 1975. – №2.
16. Король В. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 роках. – К.: Академія, 2002.
17. Луганщина в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг. Сб. документов и материалов. – Донецк: Донецкое кн. изд., 1969.
18. Молодь України. 1976. – 19 травня.
19. Муковський І. Т. Військова мобілізація в Україні (друга половина 1941 р. – перша половина 1942 р.) // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наук. конф. (27–28 жовтня 1994 р.). – К., 1995.
20. Народне господарство Української РСР у 1971 році. Стат. щорічник. – К., 1972.
21. Нюрнберзький процес над головними німецькими воєнними преступниками: Сб. матеріалів. В 7 т. – Т.3. – М., 1961.
22. Павленко Л. У славі і безсмерті // Дзвони.
23. Першина Т. С. Фашистський геноцид на Україні 1941–1944. – К.: Наукова думка, 1985.
24. Реvegук В. Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939–1945). – Полтава: Вид. ПП Шевченко Р. В., 2004.
25. Смірнова В. І. «Заручники неволі» – трагедія радянських військовополонених у роки війни. Люди і долі / за матеріалами колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» // Сторінки воєнної історії України. – 36. наукових статей. Вип.9, Ч.2. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005.
26. Снайдер Т. Кроvавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным / Пер. с англ. Л. Журнаджи. – К.: Дуліби, 2015.
27. Судебный процесс по делу верховного главнокомандования гитлеровского вермахта: Приговор пятого американского военного трибунала, вынесенного в Нюрнберге 28 октября 1948 г. / Пер. с нем. Г. В. Кычаковой. – М., 1964.
28. Украинская СРСР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. В 3-х т. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1975.
29. Фролов Ю. Крушители империи СССР. Кн.3. – Донецк: Донецчина, 2001.
30. Хмельницький Д. М. Пережите та не забудьте «Сторінки щоденника 1941–1947 рр.» [Мемуари]. – Переяслав–Хмельницький: СДК, 2009.
31. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, Арк.1, Спр.8; Арк.84.
32. Черниговщина в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сб. документов и материалов. – К., 1978.
33. Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. В 2-х т. Т.2 / Пер с англ. М. Воениздат, 1991.
34. Dalin A. German Rule in Russia. – London, 1957.
9. Zolotonishyna v roky Velykoi' Vitchyznianoj' vijny (1941–1945 rr.). Dokumenty. Spogady. Statti / Uporjadn. G. M. Golysh, M. F. Ponomarenko. – Cherkasy: «Vidlunnja plus», 2000.
10. Zotov M. Naperekir smerti. – Odesa: Majak, 1966.
11. Ivchenko N., Perevoznyj N. Podpol'nyj gosptal' // Pravda Ukrainy. – 1975. – 8 janvarja.
12. Istorija gorodov i sel. Ukrainskoj SSR. Dnepropetrovskaja oblast'. – K.: Naukova dumka, 1970.
13. Istorija mist i sil Ukrai'ns'koi' RSR. Donec'ka oblast'. – K.: Naukova dumka, 1970.
14. Istorija mist i sil Ukrai'ns'koi' RSR. Cherkas'ka oblast'. – K.: Naukova dumka, 1972.
15. Koval' M. V. Podvyg zhynok Radjans'koi' Ukrai'ny u Velykij Vitchyznjanij vijni (1941–1945) // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1975. – №2.
16. Korol' V. Tragedija vijs'kovopolonenyh na okupovanij terytorii' Ukrai'ny v 1941–1944 rokah. – K.: Akademija, 2002.
17. Luganshhina v gody Velikoj Otechestvennoj vojny, 1941–1945 gg. Sb. dokumentov i materialov. – Doneck: Doneckoe kn. izd., 1969.
18. Molod' Ukrai'ny. 1976. – 19 travnja.
19. Mukov's'kyj I. T. Vijs'kova mobilizacija v Ukrai'ni (druga polovyna 1941 r. – persha polovyna 1942 r.) // Ukrai'na u Drugij svitovij vijni: uroky istorii' ta suchasnist'. Materialy mizhnarodnoi' nauk. konf. (27–28 zhovtnja 1994 r.). – K., 1995.
20. Narodne gospodarstvo Ukrai'ns'koi' RSR u 1971 roci. Stat. shhorychnyk. – K., 1972.
21. Njurnbergs'kij process nad glavnyimi nemeckimi voennymi prestupnikami: Sb. materialov. V 7 t. – Т.3. – М., 1961.
22. Pavlenko L. U slavi i bezsmerti // Dzvony.
23. Pershina T. S. Fashists'kij genocid na Ukraine 1941–1944. – K.: Naukova dumka, 1985.
24. Reveguk V. Ja. Poltavshhyna v roky Drugoi' svitovoi' vijny (1939–1945). – Poltava: Vyd. PP Shevchenko R. V., 2004.
25. Smirnova V. I. «Zaruchnyky nevoli» – tragedija radjans'kyh vijs'kovopolonenyh u roky vijny. Ljudy i doli / za materialamy kolekcii' Memorial'nogo kompleksu «Nacional'nyj muzej istorii' Velykoi' Vitchyznianoj' vijny 1941–1945 rokov» // Storinky vojennoi' istorii' Ukrai'ny. – Zb. naukovykh statej. Vyp.9, Ch.2. – K.: Ін-т історії України НАН України, 2005.
26. Snajder T. Krovavye zemli: Evropa mezhdu Gitlerom i Stalinyim / Per. s angl. L. Zurnadzi. – K.: Dulibu, 2015.
27. Sudebnyj process po delu verhovnogo glavnokomandovanija gitlerovskogo vermahta: Prigovor pjatogo amerikanskogo voennogo tribunala, vynesennogo v Njurnberge 28 oktjabrja 1948 g. / Per. s nem. G. V. Kychakovej. – М., 1964.
28. Ukrainskaja SRSR v Velikoj Otechestvennoj vojne Sovetskogo Sojuza 1941–1945 gg. V 3-h t. – Т.2. – К.: Naukova dumka, 1975.
29. Frolov Ju. Krushiteli imperii SSSR. Kn.3. – Doneck: Donechchina, 2001.
30. Hmel'nye'kyj D. M. Perezhyte ta nezabutnje «Storinky shhodenyky 1941–1947 rr.» [Memuary]. – Perejaslav–Hmel'nye'kyj: SDK, 2009.
31. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrai'ny. – F.1, Ark.1, Spr.8; Ark.84.
32. Chernigovshhina v period Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. Sb. dokumentov i materialov. – K., 1978.
33. Shirer U. Vzlet i padenie tret'ego rejha. V 2-h t. Т.2 / Per s angl. M. Voениzdat, 1991.
34. Dalin A. German Rule in Russia. – London, 1957.

References

1. Andrushhak O. V., Baran K. V., Blanuca A. V. ta in. Istorija ukrai'ns'kogo seljanstva. Narysy v 2-h t. Т.2. – К., 2006. – S.211.
2. Vechirnij Kyi'v. 1945. – 8 travnja.
3. Volkogonov D. A. Triumf i tragedija. Politicheskij portret I. V. Stalina. Кн.2. – Kemerovo: Kemerovskoe kn. izd., 1991.
4. Geroi podpol'ja: O podpol'noj bor'be sovetskih patriotov v t'mu nemecko-fashistskih zahvatchikov v gody Velikoj Otechestvennoj vojny. – Sb. statej. Vyp.1. – М.: Politizdat, 1970.
5. Dovzhenko O. P. Shhodennykovi zapysy 1939–1956 (ukr. ta ros. movamy). – Harkiv, 2008.
6. Dolmatovskij E. A. Zelenaja brama. Dokumental'naja legenda ob odnom iz pervyh srazhenij Velikoj Otechestvennoj vojny. – М.: Politizdat, 1985.
7. Donner Ja. Obyknovennaja istorija // Sovetskaja Ukraina. – 1943. – 29 aprelja.
8. Emchenko G. Na Luganshhine // Geroi podpol'ja: O podpol'noj bor'be sovetskih patriotov v t'mu nemecko-fashistskih zahvatchikov v gody Velikoj Otechestvennoj vojny. – Sb. statej. Vyp.2. – М.: Politizdat, 1970.

Terentyev M., candidate of the department of Ethnology and Local History, National Pedagogical Drahomanov University (Ukraine, Kyiv), chaykoolya@ukr.net

Caring for the peasants of Ukraine about soldiers of the Red Army occupied by the German Wehrmacht of the territory (1941–1944)

The issue of granting assistance by Ukrainian peasants to the Red Army soldiers who have fallen into German captivity and hid from the enemy, food aid, clothing, care for the wounded and sick is being studied.

Keywords: Ukraine, Ukrainian peasants, prisoners of war, Stalinism, occupation regime, concentration camps.
